

ศึกษาเปรียบเทียบการรักษาโรคของหมอชีวกโกมารภัจจ์ กับการแพทย์แผนไทย*

A COMPARATIVE STUDY OF THERAPEUTIC METHODS OF JIVAKA KOMARABHACCA AND THAI TRADITIONAL MEDICINE

พระครูสังฆรักษ์ทวี ปริบุญโญ (น้อยมุสิก)

Phrakhrusangkharak Thawee Paripunno (Noimusik)

สิทธิโชค ปาณะศรี

Sitthichok Panasri

พระครูวิจิตรศีลาจาร

Phrakhruwichitsilachan

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครศรีธรรมราช

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Nakhon Si Thammarat, Thailand

สวัสดิ์ อโนทัย

Sawat Anothai

มหาวิทยาลัยเซนต์จอห์น

Saint John's University, Thailand

E-mail: supawadee94249@hotmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาวิธีการรักษาโรคของหมอชีวกโกมารภัจจ์ 2) ศึกษาวิธีการรักษาโรคของการแพทย์แผนไทย และ 3) เปรียบเทียบวิธีการรักษาโรคของหมอชีวกโกมารภัจจ์กับการแพทย์แผนไทย โดยรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการรักษาโรคของหมอชีวกโกมารภัจจ์ และการแพทย์แผนไทย รวมทั้งการสัมภาษณ์แพทย์แผนไทย สาขาเวชกรรมไทย ในพื้นที่จังหวัดนครศรีธรรมราชและจังหวัดพัทลุง

ผลการวิจัยพบว่า

1. หมอชีวกโกมารภัจจ์ เป็นบุคคลที่มีตัวตนอยู่จริง มีตำแหน่งเป็นแพทย์ประจำพระองค์ของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีชื่อปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก เป็นแพทย์ที่ใช้สมุนไพรในการ

* Received 6 June 2019; Revised 22 June 2019; Accepted 26 June 2019

รักษาโรคเป็นหลัก คัมภีร์แพทย์ของท่านเข้ามามีบทบาทในประเทศไทย โดยเข้ามาเมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ประเทศไทย

2. การรักษาโรคของการแพทย์แผนไทย สาขาเวชกรรมไทย เรียกผู้รักษาโรคว่า หมอยาไทยหรือเวชกร รักษาโรคโดยเปิดคลินิก มีสถานที่รักษาโรคตามที่กฎหมายบัญญัติ

3. วิธีการรักษาโรคของหมอชีวกโกมารภัจจ์กับการแพทย์แผนไทย มีทั้งเหมือนและแตกต่างกัน ส่วนที่เหมือนกับการแพทย์แผนไทย มีลักษณะเด่นดังนี้ 1) กระบวนการและวิธีการรักษา มุ่งเน้นการรักษาที่ต้นเหตุ ผ่านกระบวนการ พุดคุย ชักประวัติ การตรวจร่างกาย การวินิจฉัยโรค วางแผนการรักษาและการเลือกใช้ยาที่มีสรรพคุณตรงกับโรค 2) แนวความคิด การรักษาโรค และการวินิจฉัยโรค เน้นการรักษาด้านร่างกายและจิตใจ ตามอาการและตามวัยของบุคคล ควบคู่กับการแนะนำแนวปฏิบัติตนในการรักษาโรค รวมทั้งการวินิจฉัยโรค เพื่อหาสมุฏฐานอันเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการเจ็บป่วย 3) จรรยาบรรณทางการแพทย์ ของหมอชีวกโกมารภัจจ์ ผู้เป็นแพทย์ต้องเป็นผู้มีศีลธรรมและจริยธรรมทางการแพทย์ โดยเคร่งครัด

4. ความต่างกันของหมอชีวกโกมารภัจจ์กับการแพทย์แผนไทย พบว่า หมอชีวกโกมารภัจจ์ กล่าวถึงเรื่องต่อไปนี้ ในขณะที่การแพทย์แผนไทยไม่ได้กล่าวถึง คือ 1) องค์กรความรู้ของการแพทย์แผนไทย ได้รับการผสมผสานหล่อหลอมมาจากจีนและอินเดีย รวมทั้งองค์ความรู้ของบรรพบุรุษไทย โดยได้รับการปรับปรุงครั้งสำคัญในสมัยรัชกาลที่ 5 ส่วนองค์ความรู้ในการรักษาโรคของหมอชีวกโกมารภัจจ์ ปรากฏชัดอยู่ในพระไตรปิฎก 2) หลักการวิเคราะห์ในการรักษาโรค หมอชีวกโกมารภัจจ์ให้ความสำคัญกับสมุฏฐานแห่งโรค อันเป็นทฤษฎีสำคัญที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท 3) การตั้งตำรับยาการแพทย์แผนไทยเป็นไปตามคัมภีร์แพทย์ที่ได้บันทึกไว้ และมีตำรับยาเป็นของผู้อื่น ส่วนตำรับยาของหมอชีวกโกมารภัจจ์ เป็นตำราที่ท่านเขียนขึ้นเอง

5. ในส่วนที่แตกต่างระหว่างการรักษาโรคของหมอชีวกโกมารภัจจ์กับการแพทย์แผนไทย พบว่า 1) องค์กรความรู้ในการรักษาโรคของหมอชีวกโกมารภัจจ์ ปรากฏชัดอยู่ในพระไตรปิฎก ขณะที่องค์ความรู้ของการแพทย์แผนไทยได้รับการผสมผสานหล่อหลอมมาจากจีนและอินเดีย รวมทั้งองค์ความรู้ของบรรพบุรุษไทย โดยได้รับการปรับปรุงครั้งสำคัญในสมัยรัชกาลที่ 5 2) หลักการวิเคราะห์ในการรักษาโรค หมอชีวกโกมารภัจจ์ให้ความสำคัญกับสมุฏฐานแห่งโรค อันเป็นทฤษฎีสำคัญที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ส่วนแพทย์

แผนไทยวิเคราะห์การรักษาโดยใช้ประสบการณ์ ที่ได้จากบรรพบุรุษและธรรมชาติ 3) ตำรับยาของหมอชีวกโกมารภักจ์ เป็นตำราที่ท่านเขียนขึ้นเอง ขณะที่การตั้งตำรับยาการแพทย์แผนไทยเป็นไปตามคัมภีร์แพทย์ที่ได้บันทึกไว้และมีตำรับยาเป็นของผู้อื่น

คำสำคัญ: หมอชีวกโกมารภักจ์, การแพทย์แผนไทย, การรักษาโรค

Abstract

The objectives of this thesis were; 1) to study the treatment methods of Jivakakomaraphacca, 2) to study the treatment methods of Thai traditional medicine, and 3) to compare the methods of treatment of Jivakakomaraphacca and Thai traditional medicine by collecting information from documents and research related to the treatment of Jivakakomaraphacca and Thai traditional medicine including interviewing Thai traditional medicine in the field Thai Medical in Nakhon Si Thammarat and Phatthalung provinces.

The results showed that:

1. Jivakakomaraphacca is a person who has a real identity, having a position as a doctor of the Lord Buddha whose name appears in the Tipitaka. He is a doctor who uses herbs to treat diseases. Jivakakomaraphacca's medical scriptures came to play a role in Thailand by entering when Buddhism came to Thailand.

2. The treatment of diseases of Thai traditional medicine in the field of Thai Medical calling a medical practitioner whether a Thai medicine doctor or a medical practitioner by opening a clinic. There are places to treat diseases as provided by law.

3. The method of treatment the disease of Jivakakomaraphacca and Thai traditional medicine, there are both identical and different. The same part as traditional Thai medicine has the following characteristics: 1) Process and treatment methods focus on treatment at the root cause through the process of

discussing history, physical examination, diagnose plan for treatment and selection of drugs that have properties that match the disease. 2) Concepts, treatment and disease diagnosis focus on physical and mental treatment according to the condition and age of the person along with introducing their own practices in the treatment of diseases including diagnosis to find the cause which causes illness, 3) medical ethics of Jivakakomaraphacca. The medical practitioner must be strictly moral and medical ethics.

4. The difference of Jivakakomaraphacca and Thai traditional medicine found that Jivakakomaraphacca mentioned the following issues while Thai medicine is not mentioned as 1) knowledge of Thai traditional medicine received a combination of Chinese and Indian including the knowledge of Thai ancestors which has been a major improvement in the reign of King Rama 5, while the knowledge of the disease treatment of Jivakakomaraphacca has clearly appeared in the Tipitaka, 2) analytical principles for the treatment of diseases. Jivakakomaraphacca emphasizes the importance of cause's disease, which is the important theory that appears in the Theravada Buddhist scriptures, 3) the pharmacopoeia of traditional Thai medicine according to the recorded medical texts and have a pharmacopoeia belonging to others while the pharmacopoeia of Jivakakomaraphacca is a self-written textbook.

5. In the difference between the treatment of Jivakakomaraphacca and Thai traditional medicine, it was found that 1) The knowledge of the treatment of Jivakakomaraphacca has clearly appeared in the Tipitaka while the knowledge of Thai traditional medicine has been merged from China and India including the knowledge of Thai ancestors which received significant improvements in the reign of King Rama 5. 2) Principles of analysis in the treatment of diseases, Jivakakomaraphacca emphasizes the importance of cause's disease. Which is an important theory that appears in Theravada Buddhist texts, as for Thai traditional

medicine, analyze the treatment using experience from ancestors and nature. 3) Pharmacopoeia of Jivakakomaraphacca is a self-written textbook while the pharmacopoeia of traditional Thai medicine is in accordance with the medical records that have been recorded and the medicine is owned by others.

Keywords: Jivaka Komaraphacca, Thai Traditional Medicine, the Therapeutic Methods

บทนำ

ตามทัศนะทางพุทธศาสนา ความเจ็บป่วยเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ร่างกายนี้ไม่เที่ยง เป็นรังแห่งความตาย และเป็นรังแห่งโรค ฤกมรณะและชราคอยรบกวน” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ด้วยเหตุที่ร่างกายของเรามีความไม่เที่ยง รวมทั้งเป็นแหล่งเป็นที่ตั้งแห่งโรคหรือรังแห่งโรค จึงเกิดความไม่แน่นอน ความเจ็บป่วย ความแปรปรวน ความทรุดโทรมและ/หรือความตายอย่างใดอย่างหนึ่ง นำพามาสู่ความทุกข์ ความแปรปรวนทั้งหลายจะหมดสิ้นลงได้และถือว่าเป็นโชคลาภอย่างหนึ่งด้วยความไม่มีโรค กล่าวเป็นภาษาบาลีว่า “อาโรคยา ปรมา ลาภา ลาภทั้งหลาย มีความไม่มีโรคเป็นอย่างยิ่ง” พุทธภาษิตกล่าวถึงความไม่มีโรคว่า “อาโรคยา ปรมา ลาภา ความไม่มีโรค เป็นลาภอย่างยิ่ง” เพราะการไม่มีโรคหรือไม่เป็นโรคสามารถนำมาซึ่งสิ่งที่ดี ไม่เกิดความกังวล ไม่ต้องเสียทรัพย์ ไม่เสียเวลาและอื่น ๆ และมุ่งหมายถึงการไม่มีโรคคือ ไม่มีกิเลสไม่เกิดความโลภความอยากได้อย่างเป็น ย่อมนำมาซึ่งลาภเกิดธรรมฝ่ายดี ได้แก่ กุศลธรรม ศรัทธา ปัญญา เป็นต้น อย่างไรก็ตามธรรมทุกอย่างยังเป็นทุกข์ เพราะสามารถเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ยกเว้นพระนิพพานที่เป็นสุข

พระพุทธองค์ได้แบ่งโรคออกเป็น 2 อย่างด้วยกัน คือ โรคทางกายกับโรคทางใจ ทั้ง 2 โรคนี้ พระพุทธองค์ตรัสว่า “คนที่ไม่มีความโรคร่างกายเป็นเวลานาน ๆ ก็ยังพอหาได้ แต่คนที่ไม่มีความโรคร่างใจ แม้เพียงชั่วขณะนั้นหาได้ยากเต็มที จะมีก็แต่พระอรหันต์เท่านั้นที่ไม่มีความโรคร่างใจ” โดยนัยนี้ พระพุทธองค์ให้ความสำคัญกับโรคทางใจมากกว่าโรคทางกาย ในแง่จุดมุ่งหมายสูงสุดของพุทธศาสนา สุขภาพกายเป็นเพียงบันไดให้เราไต่ไปสู่จุดหมาย ไม่ใช่เป็นจุดหมายปลายทางแต่อย่างใด เพราะในที่สุดมนุษย์ควรจะมีชีวิตที่สมบูรณ์ด้วยการมีสุขภาพจิตที่สมบูรณ์ ส่วนสุขภาพกายเป็นพื้นฐานที่จะช่วยให้เข้าถึงชีวิตที่ตั้งงามขึ้นไป

การจัดการสุขภาพโดยเฉพาะในหมู่พระภิกษุสงฆ์ เน้นไปที่การจัดการทั้งสุขภาพกาย และสุขภาพใจเพราะกายและใจนั้นสัมพันธ์กัน เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เมื่อกายสงบ ย่อมได้รับความสุข และเมื่อมีความสุข จิตย่อมตั้งมั่น ในทางกลับกันถ้าจิตใจไร้ปีติ กายก็ย่อมไม่สงบ เมื่อกายไม่สงบ จะหาความสุขและสมาธิได้อย่างไร ดังจะเห็นได้จากการบำเพ็ญทุกกรกิริยาของ พระพุทธองค์ก่อน ตรัสรู้ ทรงทรมานพระวรกายนานาวิธี มีการกลั่นลมหายใจ อดอาหาร จนทำให้กายไม่สงบ เครียด ไร้สาระสลาย หาความสุขไม่ได้ จิตก็ไม่เป็นสมาธิ ฟุ้งซ่าน จนพระองค์ต้องหันมาเดินทางสายกลาง การจัดการสุขภาพในความหมายนี้ย่อมต้องสมดุลกันทั้งกายและใจ หลักฐานที่จารึกไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก กล่าวไว้ว่า ความเจ็บไข้ได้ป่วยของพระภิกษุนั้นมีทั้งระดับธรรมดา ระดับปานกลาง กระทั่งระดับรุนแรง ส่วนการดูแลรักษามีด้วยกันหลายวิธี ทั้งโดยวิธีทางการแพทย์ โดยธรรมะ และโดยการป้องกันการเกิดโรคด้วยข้อปฏิบัติสุขอนามัยใน วัตร 14

การรักษาโรคที่มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลนั้น โดยทั่วไปมักมุ่งไปที่ “โรคทางกาย” มากกว่า “โรคทางใจ” ซึ่งในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ได้ปรากฏชื่อ “หมอชีวกโกมารภัจจ์” ว่าเป็นหมอรักษาโรคที่มีชื่อเสียงโด่งดังและมีผู้ยกย่องสรรเสริญในสติปัญญา ความรู้ ความสามารถ ตลอดจนความเชี่ยวชาญในวิชาชีพรักษา ท่านเป็นหมอคนเดียวที่ได้ทำหน้าที่สำคัญยิ่งคือ เป็นหมอประจำพระพุทธเจ้าและเป็นอุบาสกในพระพุทธศาสนาที่มีความใกล้ชิดกับพระพุทธองค์ เป็นผู้มีความรู้ความสามารถที่ควรถือเป็นแบบอย่างคนหนึ่ง การชักจูงคนที่ยังไม่มีศรัทธาให้เกิดศรัทธาในพระรัตนตรัย การให้คำแนะนำคนที่กำลังมีความทุกข์ให้ได้พบทางผ่อนคลายเป็นสุขเช่นนี้ นับเป็นหน้าที่ของอุบาสกที่ดีของพระพุทธศาสนา ท่านมีความเคารพในพระพุทธเจ้า และยึดมั่นในพระรัตนตรัย โดยสังเกตตัวอย่างได้จากการที่ถวายสวนมะม่วงให้เป็นของวัด และได้สิ่งที่ดี เช่น ผ้าเนื้อละเอียดมาก ก็นึกถึงพระพุทธเจ้าและนำไปถวาย ความเป็นผู้เสียสละอุทิศเวลาในการรักษาพระสงฆ์ในพุทธองค์ที่อาพาธ การเอื้อเฟื้อเอาใจใส่เกื้อกูลพระสงฆ์อย่างดียิ่ง จึงเป็นเหตุให้มีคนจำนวนมากมาบวช เพื่ออาศัยร่มเงาพระพุทธศาสนา เป็นที่รักษา (ทวี วรรณ, 2551)

การที่ผู้คนในสมัยนั้นทุกระดับชั้นนับแต่พระมหากษัตริย์ลงมา ต่างเชื่อถือ นิยม และไว้วางใจให้หมอ ชีวกโกมารภัจจ์ช่วยบำบัดโรคต่าง ๆ ที่เกิดแก่ตน แล้วเลื่องลือสรรเสริญท่านเมื่อหายจากโรคนั้น ๆ และบูชาคุณที่ท่านหมอช่วยเยียวยาบำบัดโรคให้พวกตนหายป่วยด้วยเงินทอง ของมีค่า กิตติคุณของหมอชีวกโกมารภัจจ์จึงแพร่หลายและยั่งยืนสืบมาจนบัดนี้

นอกจากนี้หมอชีวกโกมารภักจยังได้รับยกย่องว่าเป็นที่รักของปวงชน แม้ไม่เคยเห็นรูปร่างเดิมของท่านซึ่งล่วงลับไปนานแล้วด้วยตาของตนเอง แต่เนื่องจากชื่อเสียงเกียรติคุณไม่ได้ล่วงลับไปตามรูปร่างของท่าน แต่ยังคงปรากฏในลักษณะที่เป็นรูปปั้น ภาพเขียน รูปหล่อ การปรุงยาที่อ้างว่าเป็นตำรายาโกมารภักจ หรืออื่น ๆ และในวงการแพทย์แผนโบราณ (ปัจจุบันเรียกการแพทย์แผนไทย) เคารพนับถือและบูชาหมอชีวกโกมารภักจเป็น “บรมครูทางการแพทย์แผนโบราณ” ที่ผู้เรียนด้านสมุนไพรหรือใช้สมุนไพรในการรักษาโรคให้เคารพนับถือ การสั่งสอนให้ความรู้เรื่อง การดูแลสุขภาพ ส่วนใหญ่มีรากฐานมาจากองค์ความรู้ที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาตั้งแต่ยุคหมอชีวกโกมารภักจทั้งสิ้น (ทวิ วรคุณ, 2551)

ด้วยเหตุนี้ เวลาแพทย์แผนตะวันออกและการแพทย์แผนไทยจะปรุงยาหรือทำการรักษาแต่ละครั้ง ต้องไหว้ครูเพื่อรำลึกถึงฤกษ์ที่เป็นครูแพทย์และหมอชีวกโกมารภักจ ครูอาจารย์ด้านการแพทย์แผนไทยนับถือหมอชีวกโกมารภักจเป็น “ปฐมครู” เป็นต้นแบบการนำสมุนไพรมาใช้เป็นยารักษาใช้ ปัจจุบันการแพทย์แผนไทยมีผู้ที่ประกอบวิชาชีพเช่นเดียวกับหมอชีวกโกมารภักจ คือ ผู้ที่ได้รับใบประกอบโรคศิลปะ สาขาเวชกรรมไทย จึงมีหมอชีวกโกมารภักจเป็นต้นแบบ อย่างไรก็ตามระยะเวลาที่ผ่านมายาวนานตั้งแต่พุทธกาลล่วงมา 2561 กว่าปีแล้วนั้น การรักษาโรคของหมอชีวกโกมารภักจกับการแพทย์แผนไทยในสมัยปัจจุบันยังคงมีความเหมือนหรือแตกต่างกันหรือไม่ อย่างไร เป็นเรื่องที่คุณคนส่วนใหญ่สนใจใคร่รู้ จึงสมควรอย่างยิ่งที่จะศึกษาวิเคราะห์แนวคิด กระบวนการ และเทคนิคในการรักษาโรคของหมอชีวกโกมารภักจเปรียบเทียบกับแพทย์แผนไทย ซึ่งกล่าวอ้างถึงรากฐานความรู้ด้านการแพทย์แผนไทยว่ามาจากตำราที่หมอชีวกโกมารภักจได้ถ่ายทอดไว้ ทั้งนี้เพื่อให้พระภิกษุสงฆ์ ประชาชน ผู้ที่เกี่ยวข้องหรือผู้สนใจได้ประยุกต์หรือนำเทคนิคและวิธีการดังกล่าวมาใช้ประโยชน์ในโอกาสต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาวิธีการรักษาโรคของหมอชีวกโกมารภักจ
2. เพื่อศึกษาวิธีการรักษาโรคของการแพทย์แผนไทย
3. เพื่อเปรียบเทียบวิธีการรักษาโรคของหมอชีวกโกมารภักจกับการแพทย์แผนไทย

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัย เรื่อง “ศึกษาเปรียบเทียบการรักษาโรคของหมอชีวกโกมารภัจจ์กับการแพทย์แผนไทย” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยได้ทำการศึกษาจากพระไตรปิฎก ตำรา คัมภีร์ และเอกสารที่เกี่ยวข้อง ซึ่งพิจารณาจากลักษณะของข้อมูล การเก็บข้อมูลทำได้โดยพิจารณาตามข้อมูลเชิงคุณลักษณะ การบันทึก วิเคราะห์โดยการพรรณนาด้วยเหตุและผล และสรุปเป็นความคิดเห็น ตามลำดับขั้นตอน ดังนี้

1. ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง ศึกษาเปรียบเทียบการรักษาโรคของหมอชีวกโกมารภัจจ์กับการแพทย์แผนไทย จากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ดังนี้

1.1 เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา

1.2 เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ หนังสือ ตำรา เอกสารสิ่งพิมพ์ทางวิชาการ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ และแหล่งข้อมูลออนไลน์

2. การวิเคราะห์แนวคิด กระบวนการ และเทคนิคการรักษาโรคของหมอชีวกโกมารภัจจ์กับการแพทย์แผนไทย ดังนี้

2.1 การรักษาโรคของหมอชีวกโกมารภัจจ์ วิเคราะห์ข้อมูลการรักษาโรคเป็นรายบุคคลหรือเป็นเฉพาะกรณีไป

2.2 การรักษาโรคของการแพทย์แผนไทย วิเคราะห์ข้อมูลการรักษาโรคด้วยการสัมภาษณ์ภาคสนามของผู้ประกอบวิชาชีพ สาขาเวชกรรมไทย (เปิดคลินิกการแพทย์แผนไทย) ในพื้นที่จังหวัดนครศรีธรรมราชและจังหวัดพัทลุง และนักศึกษาที่เรียนการแพทย์แผนไทย สาขาเวชกรรมไทย ชั้นปีที่ 3 จากสถาบันการศึกษาชื่อ สถานพยาบาลรวมแพทย์แผนไทย

3. จัดประเภทข้อมูลตามหัวเรื่องที่กำหนดและทำการวิเคราะห์เชิงพรรณนา

4. วิเคราะห์เปรียบเทียบการรักษาโรคของหมอชีวกโกมารภัจจ์กับการรักษาโรคของการแพทย์แผนไทย สาขาวิชาเวชกรรมไทย

5. นำเสนอข้อมูลและข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัย

1. สรุปวิธีการรักษาโรคของหมอชีวกโกมารภัจจ์

หมอชีวกโกมารภัจจ์มีแนวคิดในการรักษาโรคที่เป็นรากฐานอย่างหนึ่งว่าการแพทย์แผนไทยนำมาเป็นหลักวิธีให้ผู้เรียนแพทย์แผนไทยได้ศึกษาเล่าเรียน การรักษาโรคที่ไม่ปฏิเสธผู้ป่วยจัดเป็นคุณธรรมสำคัญในการรักษาโรค เมื่อผู้ป่วยตั้งใจมาหาท่านโดยตรงก็ไม่ปฏิเสธการรักษา เนื่องจากสามารถรักษาได้ทุกโรคแม้แต่โรคสำคัญที่ต้องอาศัยการผ่าตัดจึงเป็นความหวังของผู้ป่วยเหมือนกับว่าเห็นหน้าหมออาการที่เป็นทุเลาลงได้เลย ในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาเรื่องราวชีวิตของท่านมีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกแสดงให้เห็นว่าท่านเป็นบุคคลที่มีตัวตนจริงตลอดชีวิตของท่านบำเพ็ญแต่คุณงามความดี ช่วยเหลือผู้เจ็บไข้โดยไม่เลือกฐานะ การรักษาโรคโดยใช้สมุนไพรของหมอชีวกโกมารภัจจ์ใช้แนวคิดที่ว่า “ไม่มีต้นไหน ที่ไม่ไชยา” แสดงให้เห็นว่าท่านมีแนวคิดในการรักษาโรคโดยใช้ธรรมชาติบำบัด ธรรมชาติในที่นี้คือสมุนไพรใช้ส่วนต่าง ๆ ของพืชหรือผลิตภัณฑ์จากสัตว์นำมาเป็นยารักษาโรคแก่ผู้ป่วย การรักษาโรคของหมอชีวกโกมารภัจจ์ มีกระบวนการและวิธีการทางการแพทย์ตามลำดับ เช่น มีการพูดคุย ชักประวัติ การตรวจร่างกาย การวินิจฉัยโรค มีการวางแผนการรักษา การเลือกใช้สมุนไพรใกล้ตัว เมื่อมีการรักษาก็มีกลยุทธ์และแนวทางให้คนไข้ปฏิบัติตนได้ตามที่ตนเองต้องการ การรักษาโรคของหมอชีวกโกมารภัจจ์มองไปที่ต้นเหตุของโรคมามากไปกว่าอาการที่แสดงออก การรักษาจึงมุ่งไปที่การตัดปัญหาที่ต้นเหตุที่ทำให้เกิดโรค มองไปที่ส่วนที่เป็นหรือก่อให้เกิดปัญหา มองไปที่อวัยวะ เช่น มีปัญหาที่สมองจุดที่เป็นปัญหา ก็นำหลักทฤษฎีทางการแพทย์ของท่านผสมกับภูมิปัญญาของตนเองมาคิดแก้ปัญหาและใช้ในการรักษาโรค ขณะเดียวกันก็พยายามหาประจักษ์พยานในการรักษา เช่น บิดามารดาหรือผู้ปกครองให้รับรู้ถึงปัญหา ต้นตอและสาเหตุแห่งความเจ็บป่วย ถ้าเป็นปัจจุบันก็คือ การทำหนังสือให้คนไข้หรือผู้ดูแลไข้อย่างเป็นบิดามารดายินยอมให้รักษาตามวิธีการที่หมอกำหนด ในการรักษาโรคของหมอชีวกโกมารภัจจ์ได้ให้ความสำคัญการบำบัดทางด้านจิตใจควบคู่ไปกับการรักษาโรค ในกรณีผู้ป่วยมีอาการหนักมากท่านจะไปถึงที่พัก ให้การดูแลผู้ป่วยตั้งแต่เริ่มรักษา การสังเกตสภาพแวดล้อมและพฤติกรรมของผู้ป่วยและบุคคลในครอบครัวทำให้มีแนวทางการรักษาที่รัดกุมและชัดเจน ขณะที่ทำการรักษาก็อยู่ในบ้านผู้ป่วยเตรียมอุปกรณ์และจัดยาสมุนไพรในขณะนั้นหรือบางตัวอาจเตรียมมาก่อนหากรู้ล่วงหน้า เป็นการบ่งบอกให้ผู้ป่วยมีกำลังใจในการรักษา การพูดคุยด้วยคำพูด แนะนำที่ดี มีมนุษยสัมพันธ์อัน

ดิงามสามารถช่วยบำบัดทางจิตใจได้ ความสามารถของหมอชีวกโกมารภัจจ์ในตั้งสูตรยาหรือตำรับยาตามหลักทฤษฎีการแพทย์เป็นไปตามสภาวะโรคของผู้ป่วย ท่านนำพฤติกรรมและนิสัยของผู้ป่วยในเรื่องการชอบไม่ชอบกลิ่นยาและรสยามาเป็นหลักในวางแผนทางการรักษาและการตั้งตำรับยา เช่นกรณีพระเจ้าจันทรทัตโศติที่รังเกียจกลิ่นของเนยใส แต่ในตัวยาที่ใช้ต้องมีเนยใสเป็นองค์ประกอบหลักจึงหาแนวทางการกลบกลิ่นเนยใสด้วยสมุนไพร เทคนิคการรักษาโรคของหมอชีวกโกมารภัจจ์ที่สำคัญได้แก่ การผ่าตัดอวัยวะสำคัญที่ไม่ต้องมีขั้นตอนและพิธีรีตองมากเปรียบเทียบกับแพทย์แผนปัจจุบันที่มีกระบวนการกับแพทย์และผู้ช่วยเหลือมากมาย เทคนิคการผ่าตัดของท่านคล้ายกับวิธีการทางการแพทย์ที่ใช้กันในโรงพยาบาลนอกจากจะกินพื้นที่เฉพาะไม่ให้ใครมารบกวนสมาธิแล้ว มีการมัดผู้ป่วยไว้กับเตียง ในประวัติไม่บ่งบอกว่าท่านใช้ยาสลบหรือไม่ แต่วิเคราะห์ว่าน่าจะใช้สมุนไพรบางชนิดแทนยาสลบ สำหรับขั้นตอนอื่นก็มีการผ่าตัดเอาสิ่งหรือส่วนที่เป็นปัญหาออกมา มีการเย็บแผล ทายาสมาณแผล และให้สมุนไพรเพื่อรักษาอย่างต่อเนื่องหลังการผ่าตัด แสดงให้เห็นว่าในสมัยพุทธกาลมีการผ่าตัดที่มีแพทย์ผู้เชี่ยวชาญไม่ต่างกับสมัยปัจจุบัน หรืออาจแตกต่างในเรื่องขั้นตอนวิธีการและยาที่ใช้เท่านั้น

2. สรุปวิธีการรักษาโรคของการแพทย์แผนไทย

การแพทย์แผนไทยเดิมมีชื่อเรียกว่า การแพทย์แผนโบราณ เป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษไทยในการบำบัดความเจ็บป่วยที่ได้สร้างสมจากการลองผิดลองถูกผสมผสานกับความรู้ทางการแพทย์ร่วมสมัยที่ได้รับจากชาวต่างชาติ ซึ่งเข้ามาในราชอาณาจักรไทยตั้งแต่อดีตเรื่อยมา ต่อมาพระพุทธศาสนาเริ่มเผยแผ่เข้ามาสู่ไทย พระสงฆ์ผู้เข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้นำความรู้ในการรักษาโรคเข้ามาใช้กับชาวบ้านด้วย จึงเกิดการผสมผสานกับวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนไทยกลายเป็นระบบการแพทย์ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวมีความหลากหลายวิธีเป็นอย่างมาก แต่ละแบบก็มีรูปแบบที่ต่างกันไป หวังผลในการรักษาที่ต่างกันด้วย แนวคิดในการรักษาโรคของแพทย์แผนไทย รักษาตามขั้นตอนและวิธีการตามศาสตร์การแพทย์แผนไทย ตามทฤษฎีการแพทย์แผนไทย และใช้ศาสตร์ตามคัมภีร์ (ตำรา) ทางการแพทย์ คลินิกหรือสถานพยาบาลทางการแพทย์แผนไทยส่วนใหญ่จะรักษาด้วยการใช้ยาสมุนไพรที่เป็นตำรับอันประกอบด้วยสมุนไพรมากกว่า 2 ชนิดตามหลักการปรุงยา วิธีการรักษาแบบแพทย์แผนไทยจากการสัมภาษณ์เป็นไปตามกระบวนการรักษาโรคเริ่มจากซักประวัติ ตรวจร่างกาย และวินิจฉัยโรค การตรวจร่างกายเพื่อวิเคราะห์อาการของโรคใช้เทคนิคของมือ ดู คลำ เคาะ ฟัง ส่วนของตับ

ปอด ม้าม หัวใจ กระเพาะอาหาร ลำไส้ มดลูก กล้ามเนื้อ และสามารถใช้อุปกรณ์สมัยใหม่อย่างเครื่องวัดความดันและหูฟังแพทย์ร่วมด้วยได้ ตรวจธาตุเจ้าเรือน ดูว่าเป็นคนธาตุอะไร ควรปฏิบัติตัวอย่างไร กินอาหารอย่างไร ถ้าคนไข้มาโดยมีอาการเจ็บไข้ได้ป่วยก็จะซักถามอาการและบางครั้งอาจจับชีพจรเพื่อช่วยประเมินโรค การจับชีพจรแบบแผนไทย หลายกระบวนการทำให้วิเคราะห์และวินิจฉัยได้ว่าธาตุอะไรบกพร่องหรือเสียไป วางแนวทางการรักษา คิด/ตั้งตำรับยาสมุนไพร วางแผนการจ่ายยาให้เหมาะสมตามธาตุ แล้วจึงจัดยาหรือจัดยาพร้อมกับการบำบัดด้วยการนวด การอบตัว เพื่อการปรับสมดุลธาตุ การจัดตำรับยารักษาโรคตามวิถีทางการแพทย์แผนไทย หมอแผนไทยจะต้องมีความรู้เรื่องสรรพคุณและรสยาของไทย ซึ่งเป็นเทคนิคสำคัญในการเลือกสมุนไพรเพื่อนำมาประกอบเป็นตำรับยาสมุนไพร รูปแบบของยาสมุนไพรที่ใช้ในการรักษาโรคมียาหลายรูปแบบทั้งสดและแห้ง ประจุ/ผลิตออกมาเป็นยาเม็ด ยาผง ยาต้ม ครีมที่บรรจุในหลอดหรือในขวด ยาน้ำ ยาลูกกลอน ยาแคปซูล เป็นต้น ในการรักษาแบบองค์รวมของแพทย์แผนไทยนั้น เมื่อวินิจฉัยโรคว่าเกิดจากอะไรที่เป็นสาเหตุแห่งความเจ็บป่วยและผู้ป่วยเป็นโรคใด หลังการจัดยาจะทำการแนะนำการรับประทานยา/ใช้ยา แนะนำการปฏิบัติตนระหว่างกินยา/ใช้ยา ตลอดจนแนะนำแนวทางการดูแลร่างกายและจิตใจให้กับผู้ป่วย การดูแลสุขภาพด้วยการออกกำลังกาย การพักผ่อนที่เพียงพอ กินอาหารที่สะอาดถูกหลักอนามัยและครบหมวดหมู่ ตลอดจนแนะนำการปรับพฤติกรรมซึ่งเป็นสาเหตุทำให้เกิดโรค การรักษาแนะนำทางด้านจิตใจ การใช้ธรรมะหรือสมาธิบำบัดเข้าช่วย

3. เปรียบเทียบวิธีการรักษาโรคของหมอชีวกโกมารภัจจ์กับการแพทย์แผนไทย

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบวิธีการรักษาโรคของหมอชีวกโกมารภัจจ์กับการแพทย์แผนไทย

ผู้รักษาโรค	ผู้รักษาโรค		
	หมอชีวกโกมารภัจจ์	การแพทย์แผนไทย	หมายเหตุ
1. แนวคิด	- ใช้ศาสตร์และศิลป์การรักษา เพื่อให้ได้ผลดีในครั้งเดียว - รักษาตามขั้นตอนและวิธีการทางการแพทย์โดยใช้ทักษะและภูมิปัญญาส่วนตัว - รักษาได้ทุกโรค รวมทั้งการ ผ่าตัด - ก่อนการรักษาโรคจะต้องมีการ ชักประวัติ ตรวจร่างกายและตรวจอาการก่อน เพื่อหาสาเหตุแห่งการเกิดโรค	- ใช้ศาสตร์และศิลป์ในการรักษา ด้วยคัมภีร์ (ตำรา) ต่าง ๆ ประกอบการรักษาโรค เช่น ใช้คัมภีร์สมุฏฐานวินิจฉัย มาพิจารณาหาสาเหตุที่ทำให้เกิดโรค - การรักษาแบบองค์รวมทั้งด้านร่างกายและจิตใจ รักษาได้ทุกโรค ยกเว้นการผ่าตัด - แพทย์แผนไทยต้องระมัดระวังไม่ให้เกิดการวางยาผิด - ก่อนการรักษาโรคจะต้องมีการ ชักประวัติ ตรวจร่างกายและตรวจอาการ	
2. หลัก และวิธีการรักษาโรค	- ใช้หลักการรักษาโรคตามสำนัก ตักศิลา - ใช้หลักการสังเกตส่วนต่าง ๆ ของร่างกายผู้ป่วย - รับ ฟัง อาการ จาก บุคคล ที่เกี่ยวข้องกับผู้ป่วย - รักษาโรคโดยใช้สมุนไพรแต่ละชนิดตามอาการของโรคและตามหลักที่เกิดความบกพร่องของธาตุ	- ใช้หลักการรักษาโรคตามทฤษฎีการแพทย์แผนไทย - ใช้คัมภีร์ทางการแพทย์แผนไทย - รักษาตามขั้นตอนและวิธีการตามศาสตร์ของแพทย์แผนไทยตามหลักที่ได้ร่ำเรียนมา - รักษาโรคโดยใช้สมุนไพรแต่ละชนิดตามอาการของโรคและตามหลักที่เกิดความบกพร่องของธาตุ	
3. การ ใช้สมุนไพร	- ใช้เฉพาะสมุนไพรสด - ใช้สมุนไพรเดี่ยวและเป็นตำรับยา - ปรงยาสมุนไพรขณะทำการรักษา - ใช้สมุนไพรที่ได้ในท้องถิ่น - ไม่มีการแปรรูปสมุนไพร	- ใช้ทั้งสมุนไพรสดและแห้ง - ส่วนใหญ่ใช้สมุนไพรแห้ง - จัดยาสมุนไพรปรุงเป็นตำรับ - จัดยาสมุนไพรเป็นตำรับยาให้คนไข้รับประทานที่บ้านอย่างต่อเนื่อง - ใช้สมุนไพรทั้งที่ทำตัวเองและจากร้านขายยาสมุนไพร - ใช้ภูมิปัญญาจากบรรพบุรุษที่ถ่ายทอดต่อกันมา ไม่ได้นำวิธีการรักษา โรคของหมอชีวกมาใช้	

ผู้รักษาโรค	ผู้รักษาโรค		
	หมอชีวกโกมารภัจจ์	การแพทย์แผนไทย	หมายเหตุ
4. จรรยาบรรณ แพทย์ในการ รักษาโรค	-เป็นต้นแบบแห่งจรรยาบรรณ แพทย์ที่ดี	-ปฏิบัติตามจรรยาบรรณแพทย์ ที่ผ่านการอบรม สั่งสอนและกระทรวง สาธารณสุขกำหนด	

อภิปรายผล

การศึกษาวิจัย เรื่องศึกษาเปรียบเทียบการรักษาโรคของหมอชีวกโกมารภัจจ์กับการแพทย์แผนไทย เป็นการนำหลักของการรักษาโรคมารับเทียบกัน เพื่อให้เห็นแนวทางในการรักษาด้วยรูปแบบการรักษาที่ต่างกัน เพื่อนำผลที่ได้ไปใช้และพัฒนาแนวทางในการรักษาให้ดีขึ้นสอดคล้องกับงานวิจัยของพระครูอินทสารวิจิตร อินทสโร (พระครูอินทสารวิจิตร อินทสโร (กิจไร้), 2551) ได้ศึกษา “การรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรและธรรมโอสถที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธานุศาสตร์” พบว่า ในพระพุทธานุศาสตร์มีหลักในการรักษาโรคที่เกิดจากการเจ็บป่วยมี 2 แนวทางด้วยกัน คือ 1) การรักษาด้วยยาสมุนไพรและการรักษาด้วยธรรมโอสถ สมุนไพรที่ใช้รักษาโรคของภิกษุนอกจากเภสัชทั้ง 5 ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก แล้วยังประกอบด้วยพืชต่าง ๆ เช่น รากไม้ ใบไม้ ผลไม้ ยางไม้ น้ำฝาด เกลือ มูลโค น้ำมันเหลว ที่ได้จากสัตว์ เนื้อดิบ เลือดสด มูลรูด ถั่ว ดิน สัตว์ ร่มธาตุ สิ่งเหล่านี้ ล้วนได้มาจากธรรมชาติที่ไม่มี การเปลี่ยนแปลงสภาพโครงสร้างภายในและมนุษย์ก็สามารถนำเอามาทำเป็นยารักษาโรคต่าง ๆ และบำรุงร่างกายได้ การรักษาด้วยยาสมุนไพร โดยการใช้สมุนไพรหลายชนิดผสมกันหลายอย่าง มีทั้งใช้รับประทาน ใช้ทา ใช้หยอด ใช้ฉีดด้วยยา หรือ การสูดดมควัน ตลอดจนการใช้หยอดเข้าทางช่องจมูก การรักษาด้วยการผ่าตัด ในผู้ป่วยที่เป็นโรคเนื้องอกในลำไส้ การรักษาด้วยการระบายโลหิตออกด้วยเขาสัตว์และการรัดหัวไส้ 2) การรักษาโรคทางใจนั้นนอกจากรักษาด้วยโพชฌงค์ 7 และสัญญา 10 ควบคู่กับการทำสมาธิเพื่อให้จิตสงบแล้วยังมีธรรมโอสถที่เรียกว่า “สัปปายะ 7” คือ 1) ที่อยู่เหมาะสม 2) สมบูรณ์ด้วยอาหารพอเลี้ยงชีพได้ 3) พุศุคยเรื่องธรรมิกถาพอประมาณ 4) คบท่านที่มีคุณธรรม 5) มีอาหารเหมาะแก่ร่างกาย 6) อากาศพอเหมาะไม่หนาวไม่ร้อน 7) อิริยาบถพอเหมาะเคลื่อนไหวพอดี สำหรับการรักษาด้วยธรรมโอสถก็เป็นอีกทางหนึ่งในการรักษาโรค นอกเหนือจากการรักษาด้วยยาสมุนไพรที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาต เพื่อระงับความทุกข์ที่เกิดจากการเจ็บป่วย โดยการใช้รักษาโรคควบคู่กันไปจนถึงปัจจุบัน ผลการวิจัยทำให้รู้ถึงแนว

ทางการใช้ยาสมุนไพรที่มีปรากฏในครั้งพุทธกาลและได้รู้ถึงวิธีการรักษาโดยใช้ยาสมุนไพรเพื่อรักษาโรคทางกาย การรักษาโรคทางใจโดยใช้สมาธิบำบัด หรือด้วยการเจริญสติปัญญา พัฒนาสติ ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้จริงในชีวิตประจำวัน สอดคล้องกับงานวิจัยของเกศินี ลิ้มบุญสืบสาย (เกศินี ลิ้มบุญสืบสาย, 2545) ได้ศึกษา “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของหมอชีวกที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา” พบว่า หมอชีวกมีบทบาทความโดดเด่นพิเศษ เมื่อหมอชีวกศึกษาสำเร็จวิชาแพทย์มาจากตักสิลาแล้ว ถวายตัวเป็นแพทย์ประจำถวายการรักษาพยาบาลแด่พระพุทธเจ้า และถวายการรักษาพยาบาลแก่ภิกษุสงฆ์ที่อาพาธ ทำให้ภิกษุสงฆ์ไม่ลำบากยุ่งยากในการรักษาพยาบาลในการแสวงหายาบำบัดโรค นอกจากนี้หมอชีวกยังได้ทำการผ่าตัดรักษาโรคในสมองของเศรษฐีกรุงราชคฤห์ ผ่าตัดเนื้องอกในลำไส้ของลูกชายเศรษฐีเมืองพาราณสี ซึ่งถือว่าวิชาทางการแพทย์ที่หมอชีวกศึกษาในสมัยนั้นก้าวหน้ามากที่สามารถรักษาแบบผ่าตัดได้ สอดคล้องกับงานวิจัยของอรอุมา เลหาพิบูลย์กุล (อรอุมา เลหาพิบูลย์กุล, 2557) ได้ศึกษา “วิธีการบำบัดรักษาสุขภาพเชิงพุทธบูรณาการ” พบว่า การบำบัดสุขภาพตามแผนปัจจุบัน เป็นการบำบัดรักษาโดยอาศัยเครื่องมือการแพทย์ทางวิทยาศาสตร์เป็นหลัก โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเอาชนะโรคด้วยยาและการผ่าตัดและรักษาแบบแยกส่วน ส่วนการบำบัดรักษาสุขภาพในพระพุทธศาสนาเน้นทั้งทางด้านกายและจิตใจ เป็นไปอย่างธรรมชาติ ต้องอาศัยทั้งยาอาหารและผู้ดูแล การรักษาโรคทางกายก็เป็นไปตามอาการและสมุฏฐานของโรค ส่วนการรักษาสุขภาพใจโดยใช้สมณะและวิปัสสนา รวมถึงการป้องกันโรคโดยใช้การบริหารร่างกาย การเลือกทานอาหาร รู้จักรักษาความสะอาด ในการบูรณาการรักษาสุขภาพเชิงพุทธ โดยการใช้เครื่องมือที่ทันสมัยตรวจวินิจฉัยโรคครอบคลุมทุกมิติ คือ อาหาร อุดู จิต และกรรม ใช้เครื่องมือแพทย์แผนปัจจุบันด้วยความเมตตา คำนึงถึงความรู้สึกของผู้ป่วย การใช้ยารักษาที่ต้องระวังฤทธิ์ทางเคมี ทำให้มีผลต่อร่างกายและไม่จำเป็นต้องใช้ยาเสมอไป สำหรับวิธีการรักษาสามารถใช้ผสมผสานทั้งแผนปัจจุบัน ได้แก่ การฉายแสง ฉีดยา ผ่าตัด ทานยา พอก ทา และตามแนวพุทธ ด้วยการอบ การนวด ฤๅยา และการวิธีปฏิบัติสมาธิด้วย จุดหมายในการบำบัดรักษา นั้น คือ การหายจากโรคแต่ต้องให้ผู้ป่วยเข้าใจเรื่องความเจ็บป่วยอย่างถูกต้อง ไม่ใช่การทำลายเชื้อโรคเพียงอย่างเดียว แต่ต้องดูแลรักษาสุขภาพกาย สุขภาพใจด้วย

ข้อเสนอแนะ

1. ศึกษาการพัฒนารูปแบบการเดินจงกรมในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทในภาคใต้
2. ศึกษาเปรียบเทียบการปฏิบัติตามพุทธบัญญัติด้านการรักษาโรคของพระภิกษุสงฆ์สมัยพุทธกาลกับสมัยปัจจุบัน
3. รูปแบบการให้บริการสุขภาพด้วยการแพทย์แผนไทยที่มีต่อพระภิกษุสงฆ์ในพื้นที่เขตเมือง จังหวัดพัทลุง
4. ศึกษาวิเคราะห์การใช้เภสัชวัตถุในการรักษาโรคที่มีพุทธานุญาตให้พระภิกษุสงฆ์นำมาบำบัดด้านความเจ็บป่วย
5. ศึกษาทัศนคติของพระภิกษุสงฆ์ในวัดที่มีแพทย์แผนไทยใช้พื้นที่ในการจัดการเรียนการสอน
6. ศึกษาปฏิสัมพันธ์ของการให้บริการสุขภาพด้านการแพทย์แผนไทยในโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลที่มีต่อพระภิกษุสงฆ์
7. ศึกษาโรคและการรักษาโรคที่เกิดกับพระภิกษุสงฆ์ในสมัยพุทธกาลกับสมัยปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

- เกศินี ลิ้มบุญสืบสาย. (2545). การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของหมอชีวกโกมารภัจ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา. ใน วิทยานิพนธ์พุทธศาสมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ทวี วรคุณ. (2551). หมอชีวกโกมารภัจจ. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์บุ๊คส์.
- พระครูอินทสารวิจิตร อินทสโร (กิจไธ). (2551). การรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรและธรรมโอสถที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา. ใน วิทยานิพนธ์พุทธศาสมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- อรอุมา เลหาพิบูลย์กุล. (2557). วิธีการบำบัดรักษาสุขภาพเชิงพุทธบูรณาการ. วารสารสถาบันวิจัยญาณสังวร, 5(2), 41.